

УДК 32:008(4УКР)

*Подобед Павло Костянтинович,
аспірант кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

ІСТОРИКО-МЕМОРІАЛЬНІ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ

Висвітлення позицій українських православних церков щодо питань політики пам'яті та меморіальних практик, в світлі офіційних документів та публікацій в ЗМІ.

Ключові слова: *релігія, українське православ'я, політика пам'яті*

На шляху до задоволення духовних потреб своїх вірних українські православні церкви нерідко торкаються тих площин суспільного буття, які безпосередньо або опосередковано пов'язані із політикою. Так, невід'ємною складовою культової діяльності і духовних практик православних церков є поминальні заходи: панахиди, літії, хресні ходи, відспівування, прославлення у канонах та тропарях, проведення лекцій, семінарів, круглих столів, музичних та поетичних вечорів тощо. Однак, залежно від об'єкту вшанування той чи інший поминальний (ритуальний), чи просвітницький захід може набувати певної політичної забарвленості. Водночас участь або неучасть у молитовному вшануванні певних історичних постатей та подій значною мірою політизують як саму церкву, так і її вірних.

Західна політична думка вже давно окреслила меморіальні практики як складову ширшого поняття «policy of commemorate» (*політика пам'яті* – англ). У процесі націо- та державотворення історія стає важливим політичним чинником, а розбіжність політичних настроїв — еквівалентом різної інтерпретації історичного минулого. Ситуація ускладнюється, коли «в спільноті, що являє собою народ однієї країни, функціонує декілька різних за змістом підходів до інтерпретації «історичної пам'яті».

Накопичений у західній історіографії та політології значний емпіричний і теоретичний матеріал, що стосується історичної пам'яті в минулому та сучасному суспільно-політичному житті народів Центрально-Східної Європи, привертає увагу вітчизняних науковців. Публікуються монографії та переклади актуальних праць, збірники статей, результати наукових конференцій, виходять у світ спеціальні випуски гуманітарної періодики, присвячені проблемам історичної пам'яті. Науковці починають розглядати історичну пам'ять як політологічну категорію.

Аналіз ролі та місця українських православних церков у формуванні політики пам'яті дає можливість відслідкувати їх участь у суспільно-політичних процесах сучасної України.

Метою статті є спроба, на основі аналізу офіційних документів українських православних церков та повідомлень в ЗМІ, визначити місце кожної з церков у процесі формування політики пам'яті в сучасній Україні.

Проблема історичної пам'яті знаходиться на перетині одразу трьох наукових дисциплін: політології, історії та релігієзнавства. Вітчизняні науковці робили спроби дослідити політику пам'яті в Україні згалом, уникаючи питання ролі та місця українських православних церков у процесі формування та утвердження такої політики. Серед українських дослідників політики пам'яті можна назвати: В. Артюха, В. В'ятровича, І. Мусієнко, С. Осіпчука, Є. Сарапину та інших.

Політика пам'яті - важлива складова сучасного політичного процесу. Адже певним чином впорядковані способи і зміст пам'ятання минулого є основою соціального порядку і осмисленості існування нації в сучасності. Сучасні церкви також беруть участь у творенні колективної пам'яті.

Відповідно до чинного законодавства України релігійні організації не мають права втручатися у політичні процеси. Церкви не беруть участі у виборах, не здійснюють політичної агітації, не забороняють своїм вірним бути членами конкретних політичних

партій чи громадських об'єднань тощо. Однак, це не означає, що всі церкви є ізольованими від політичного життя держави та жодним чином не впливають на політичний процес.

Сучасні церкви навчилися розставляти політичні акценти в такий спосіб, аби, не компрометуючи себе політичною заангажованістю, озвучувати свої вподобання. Наприклад, в жодному офіційному документі українських православних церков немає чітких оцінок визначних подій української історії ХХ ст.: проголошення УНР, жовтневого перевороту, збройної боротьби різних армій на території України (1917-1921 рр.), подій Другої світової війни та визвольного руху ОУН і УПА тощо. Однак участь церков у меморіальних заходах проводять чітку лінію між різними концепціями історичної пам'яті, на які спираються УПЦ, УПЦ КП та УАПЦ. Участь у формуванні та підтримці таких концепцій, значною мірою впливають на політичний світогляд вірних.

Історіографія. Однією зі спільних підвалин історичної пам'яті для українських православних церков є постать святого апостола Андрія Первозванного, який шанується як основоположник Української Церкви. Поряд з апостолом Андрієм молотивно вшановуються руські князі: Ольга та Володимир, які є канонізовані Церквою.

Офіційна історіографія всіх трьох гілок українського православ'я досить стисло розглядає історію Церкви у Литовсько-руську добу, окреслюючи цей період як «найменш вивчений у вітчизняній історії». Історія української козаччини (XV-XVIII ст.) стає першим каменем спотикання для УПЦ, з одного боку, та УПЦ КП і УАПЦ - з іншого. Так, Українська Православна Церква у своїх офіційних виданнях висвітлює цей відтинок історії досить стисло, абсолютно оминаються «гострі кути» - такі як постаті Івана Виговського чи Івана Мазепи. Натомість УПЦ - Київський патріархат та УАПЦ наголошують, що внаслідок Переяславської угоди 1654 року після політичного приєднання України до Московського царства, московський уряд усіляко намагався неканонічно розповсюдити владу Московського патріархату і на Україну. Більше того, в історико-канонічній декларації «Київський патріархат – помісна Українська Православна Церква» зазначається, що представники Української церкви, у своїй переважній більшості, категорично протестували проти такого підпорядкування, але московська державна влада робила все для того, щоб зламати цей опір [1].

Розходження між церквами спостерігаються також в оцінках інших історичних періодів. Зокрема, перебування українських епархій в складі Російської православної церкви УПЦ характеризує як відродження церковного життя на українських землях. Натомість УПЦ КП наголошує, що це був період вимушеного перебування Української церкви під владою Московської патріархії, коли були порушені всі умови приєднання Київської митрополії до Московського патріархату (1686 рік).

Жовтневий переворот засуджується всіма трьома гілками українського православ'я. Однак трактування подальших подій є досить відмінним. Наприклад, вбивство у Єкатеринбурзі царської сім'ї УПЦ розглядає як один з переломних моментів в історії церкви. Події 1917-1921 рр. окреслюються як громадянська війна, а подальша політика більшовиків як богоборництво. Проголошення автокефалії УАПЦ розглядається як церковний розкол та смуа в Церкві [2].

Сучасна УАПЦ розглядає події 1917-1921 рр. як точку відліку власної історії. УПЦ - Київський патріархат, хоча й не називає УАПЦ (формації митрополита Липківського) канонічним утворенням, вбачає у цих же історичних подіях змагання православних українців до побудови власної православної церкви, незалежної від Московської патріархії [3].

Міжвоєнний період та події Другої світової війни теж відрізняються в оцінках українських православних церков. Наприклад, кардинально різняться тлумачення прагнень етнічних українців, які опинились на території Польщі, здобути автокефалію Польської православної церкви. УПЦ вважає, що українці Волині, заявивши про бажання відокремитись від Московського патріархату, бажали зберегти рідну віру та послабити шалений тиск польської держави (демонструючи офіційній Варшаві свою лояльність).

Натомість УПЦ КП, як і сучасна УАПЦ, пояснюють такі прагнення спробою реанімувати ідею української автокефалії в рамках польської державно-релігійної дійсності 1921-1939 рр. Навіть загибель митрополита Георгія трактується по-різному. УПЦ називає її трагічною подією, тоді як УПЦ КП та УАПЦ – вбивством (замах на митрополита здійснив противник ідеї автокефалії архимандрит Смарагд).

Меморіальні заходи. Одним з чинників, що характеризують ставлення українських православних церков до знакових подій української історії є участь у різного роду поминальних та меморіальних заходах.

Події 1917-1921 рр. проводять чіткий кордон у трактуванні цього періоду вітчизняної історії між українськими православними церквами. Вагому роль у цих процесах відіграють пам'ятники та пам'ятні знаки, що слугують свого роду маркерами, які позначають певні політико-світоглядні моделі. Наприклад, на території деяких храмів Української Православної Церкви Київського Патріархату розташовані монументи, присвячені воїнам Армії Української Народної Республіки. У Києві, на подвір'ї храму ікони Божої Матері «Неопалима Купина» УПЦ КП у 2011 році споруджено та освячено пам'ятник «Старшинам Армії УНР уродженцям м. Києва». Пам'ятник являє собою збільшену копію ордена Армії УНР «Хрест Симона Петлюри». Більш ніж двометровий «Хрест Симона Петлюри» встановлений на постаменті, на якому з чотирьох сторін світу закріплені меморіальні дошки з іменами 34 старшин Армії УНР та Української Держави, які були уродженцями Києва (імена яких вдалося встановити історикам). Біля монументу щороку відбувається урочисте підняття державного прапора, регулярно відправляються панахиди за воїнами, які загинули у боях з червоними та білогвардійцями [4]. Декілька разів на рік у недільній школі цього храму виступають історики з лекціями про український визвольний рух, демонструються фільми на історичну тематику.

Єдиний український військовий меморіал у Херсонській області також розташований на території релігійної громади УПЦ КП. Меморіал збудований у 2010 році в селі Зміївка Бериславського району Херсонської області, присвячений борцям за незалежність України. У відкритті меморіалу брали участь представники влади та численна делегація священиків від УПЦ КП, УАПЦ та УГКЦ. На урочистому мітингу було зачитано мартиролог з-понад 150-ти імен українських воїнів, які народились на Херсонщині та воювали за незалежність України.

Появі меморіалу у Зміївці передували жваві обговорення: зміївські релігійні громади УГКЦ та УПЦ КП змагалися між собою за право спорудити на подвір'ї саме свого храму такий пам'ятник. Зрештою було досягнуто домовленості, що меморіал постане на території православної парафії. Кошти на втілення задуму збирали всім селом, значну пожертву на спорудження цього меморіалу зробив Народний депутат України А. Шкіль. Вже згодом, після завершення урочистих заходів, низка херсонських осередків певних політичних сил звернулися до органів прокуратури з вимогою провести перевірку: чи не були витрачені на спорудження пам'ятника бюджетні кошти. Декілька разів у ЗМІ з'являлись повідомлення про спроби окремих політсил самочинно демонтувати меморіал «Борцям за волю України». До врегулювання ситуації були задіяні депутати сільської та районної рад, представники МВС, СБУ, низка громадських організацій.

Подібні пам'ятні знаки (присвячені воїнам Армії УНР) були встановлені в інших населених пунктах. Такі монументи завжди споруджувались на територіях, де розміщені храми УПЦ КП, і ніколи - на території храмів УПЦ. Неодноразово духовенство УПЦ КП та УАПЦ брало участь не лише в урочистих заходах, присвячених увічненню воїнів Армії Української Народної Республіки, а й надавало всебічну допомогу в спорудженні пам'ятників та впорядкуванню українських військових поховань.

Наприклад, у 2012 році, у селі Холодець Хмельницької області ініціативну групу зі спорудження пам'ятника на братській могилі 17-х воїнів Армії УНР очолив місцевий священик УАПЦ. Він же в співслужінні з іншими священиками цієї конфесії, здійснив

урочисте освячення монументу та закликав пам'ятати про подвиг воїнів, які впали у бою з більшовицькими окупантами[7].

Того ж року в місті Рівному студенти та викладачі місцевої духовної семінарії УПЦ Київського патріархату декілька днів працювали над відновленням могили полковника ветеринарної служби Армії УНР Костя Вротновського-Сивошапки. Заклик збирати кошти на пам'ятник полковнику був поширений у храмах всіх православних церков. Пожертви зібрали на парафіях УПЦ КП, УАПЦ і навіть у храмі РПЦ. Учасності у відновленні могили Вротновського-Сивошапки не взяла лише УПЦ [8].

На відміну від УПЦ КП і УАПЦ, Українська Православна Церква не має на території своїх монастирів та храмів жодних пам'ятників чи пам'ятних знаків, присвячених подіям українського державотворення: збройній боротьбі за незалежність УНР та Української Держави. Жодного разу духовенство УПЦ не брало участі в освяченні пам'ятників та могил воїнів Армії Української Народної Республіки, незважаючи на те, що лише в період з 2010 по 2012 рр. на території України з'явилося понад півтора десятка таких меморіальних об'єктів (які були освячені духовенством інших церков). Знаково, що священники цієї церкви уникали урочистостей з нагоди відкриття монументів Армії УНР навіть в тих населених пунктах, де крім УПЦ не були представлені інші православні церкви. Наприклад, у 2012 році в селі Соколівка Жашківського району Черкаської області, на батьківщині генерал-хорунжого Гаврила Базильського, було освячено пам'ятник воїнам Армії УНР. Настоятель місцевого храму УПЦ відмовився брати участь в урочистих заходах, чин освячення пам'ятника здійснив священник УПЦ КП з сусіднього населеного пункту. [9]

Аналіз меморіальних заходів, у яких бере участь Українська Православна Церква, демонструє принципово відмінну світоглядну модель від тієї, на яку спирається УПЦ КП та УАПЦ. Натомість УПЦ вшанувала воїнів Збройних Сил Півдня Росія (під верховним головнокомандуванням генерала А. Денікіна). Так, у 2010 році, у храмі Священномученика Олександра Харківської єпархії УПЦ було освячено кіот з таким написом: «Чинам Дроздовской дивизии, участникам харьковского подпольного центра полковника Б.А.Штейфона и всем Православным воинам, живот за Веру и Отечество в 1918-1919 гг. положивших». Благословіння на спорудження кіоту, саме з таким написом, дав митрополит Харківський та Богодухівський Никодим. Того ж тижня, у рамках відзначення 91-ї річниці від Дня звільнення Харкова Добровольчою армією від червоних окупантів, було проведено реконструкцію боїв та інші урочисті заходи. Матеріальну допомогу у проведенні святкувань надав історико-просвітницький центр «Белое Дело» (Росія, м. Санкт-Петербург) та депутат Харківської обласної ради В. Проскурін (обраний за списками «Партії регіонів») [10].

Урочисті заходи, присвячені вшануванню учасників Білого руху (*Бело движение* – рос.), мають місце і в інших єпархіях УПЦ. Аналіз публікацій офіційного вісника Української Православної Церкви за 2000-2012 рр. показав, що Білий рух було згадано на шпальтах цього видання близько 30 разів у позитивному світлі (наприклад у матеріалах про патріотичне виховання православної молоді) та 4 рази у нейтральному. Жодна з публікацій не містила негативних оцінок Білого руху, чи вождів Добровольчої армії. Натомість Українська Народна Республіка у негативному світлі представлена 15 разів, 5 разів у нейтральному і тричі у позитивному. Аналогічний аналіз публікацій офіційного сайту УПЦ КП (за той же проміжок часу) продемонстрував наступне: 36 згадок про Українську Народну Республіку, з яких 28 були позитивними, а 8 – нейтральними. Про Білий рух згадано лише чотири рази: двічі позитивно, та по одному разу нейтрально та негативно.

3-поміж українських православних церков УПЦ та УПЦ КП відіграють помітну роль у формуванні історичної пам'яті громадян України. Безумовно, вплив цих церков на формування світогляду громадян не є визначним, його не можна порівняти із впливом медіа або інститутів освіти, які є важливими чинниками у формуванні світогляду сучасного українця. Однак, високий моральний авторитет Церкви здатен гуртувати довкола своїх

ідеалів та морально-ідейних наративів інтелігенцію, яка, в свою чергу, має високий потенціал для поширення певних цінностей у суспільстві.

Українські православні церкви мають принципово відмінний погляд на історію церкви та історію держави та історичних осіб. Більше того, дві провідні православні церкви - УПЦ та УПЦ КП у своїх трактуваннях минулого практично не мають спільних точок дотику.

Виходом з наявної ситуації може стати досягнення певного консенсусу у питаннях політики пам'яті, який би не унеможливив скочування церков до політиканства та зростання напруги у суспільстві. Подібного роду «золотою серединою» може бути пошук певних начал, прийнятних для всіх сторін державно-церковних відносин. Мова йде про історичну платформу, на яку могли б спиратися як держава, так і церкви в справі побудови толерантного суспільства взаємоповаги у майбутньому. Можливим компромісом може стати відмова від певних гострих тем, за умови збереження чіткої матриці української ідентичності: Княжа доба, Велике князівство Литовське, Доба козаччини, Українська Народна Республіка та ЗУНР, трагедія Голодомору, відродження незалежності у 1991 році. Можливо саме уникнення гострих тем Білого руху та чорносотенства, навішування певних ярликів за мовною ознакою, критика вірних за певні політичні погляди та суспільні вподобання унеможливить як внутрішньо-релігійну кризу, так і проблеми державно-церковних взаємин.

Література:

1. Київський патріархат – помісна Українська Православна Церква: історико-канонічна декларація Архієрейського Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату. – К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2007. – 39 с.
2. Доповідь Предстоятеля Української Православної Церкви Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира на Ювілейному Соборі Української Православної Церкви. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: <http://orthodox.org.ua/article/dopov%D1%96d-predstoyatelya-ukra%D1%97nsko%D1%97-pravoslavno%D1%97-tserkvi-blazhenn%D1%96shogo-mitropolita-ki%D1%97vskogo-> – Назва з екрана.
3. Українська Православна Церква - автокефальні змагання у ХХ столітті: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції [«Православ'я в Україні»], (Київ, 22 листопада 2011 р.) /Українська Православна Церква Київський Патріархат. – К.: Київська православна богословська академія, 2011 – 373 с.
4. Білозерська О.Л. Відкрили пам'ятник старшинам Армії УНР / Олена Білозерська // Свобода. – 2011. - №118. – С. 1.
5. СБУ наслала перевірку на київську парафію УПЦ КП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_society/46710/ – Назва з екрана.
6. На замітку СБУ. На Бериславщині можливі погроми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://polit-kherson.info/publikacii/2012-06-16-11-09-17/7523-2010-09-10-08-31-53.html> – Назва з екрана.
7. Пам'яті сірожупаників // Сільські вісті. – 2012. – № 112. – с. 3
8. У Рівному освятили пам'ятник полковнику УНР // Волинь. – 2012. - №1078. с. 4
9. На Черкащині відкрили пам'ятник воїнам УНР // Козацький Край. 2012. - №14 (33) - С. 2
10. Киот в пам'ять чинов Дроздовской дивизии и добровольцев центра Штейфона в Харькове. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://belrussia.ru/page-id-1684.html> – Назва з екрана

Подобед П. К. Историко-мемориальные практики Украинских Православных Церквей

Освещение позиций украинских православных церквей относительно вопросов политики памяти и мемориальных практик, в свете официальных документов и публикаций в СМИ.

Ключевые слова: религия, украинское православие, политика памяти

Podobied P. Historical and memorial practice of Ukrainian orthodox churches

Explanation of Ukrainian orthodox churches position on issues of memory policy and memorial practices based on official documents and publications in the media.

Keywords: religion, ukrainian orthodox, historical memory.

УДК 327.7:328.184 (477)

Старостенко Дар`я Олександрівна,

студентка IV курсу Інституту політології та права

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

**ЛОБІЗМ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЯВИЩЕ:
СВІТОВА ПРАКТИКА ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ**

Стаття присвячена проблемі лобізму як одному з основних механізмів реалізації інтересів соціальних груп. Аналізується світова практика та українські реалії.

Ключові слова: лобізм, група інтересів, демократія

В демократичному суспільстві існує безліч різноманітних груп інтересів, що прагнуть довести свої вимоги до владних структур. Одні з них використовують економічні важелі, інші діють менш помітно — в коридорах влади. Найпоширенішою формою впливу цих організованих (груп інтересів) на органи влади є лобіювання. На сьогоднішній день лобізм на політичній арені не тільки не слабшає, але з кожним роком зростає, набуваючи масовий характер.

Підвищення ролі лобізму у політиці призводить до трансформації демократії від цивільного представництва до представництва інтересів. Трансформація зумовлена тим фактом, що з'являються нові й доволі впливові агенти політичного поля — групи інтересів, які впливають на владу, причому найчастіше здійснюючи власне прямий вплив. Лобізм є не тільки одним з головних механізмів вироблення й прийняття державних рішень, але й важливою діючою силою становлення плюралістичної демократії за рахунок впливу, що здійснюється на органи державної влади [2].

Лобізм, як політичний феномен, потребує посиленої уваги, оскільки досі не існує однастайності у його науковому тлумаченні. Проблемність лобізму в контексті системи представництва політичних інтересів полягає в тому, що досі невідомими лишаються критерії демаркації політичних і галузевих інтересів, засобом захисту яких вважається лобізм. Окрім того, і досі спостерігається невизначеність статусу лобізму як політичної проблеми.

Метою статті є дослідити поняття лобізму, його зміст та функції, а також визначити місце і роль лобізму в системі представництва політичних інтересів у сучасному світі та в Україні.

Істотні аспекти проблеми лобізму в контексті розвитку українського політикуму розглядаються в працях М. Банчука, В. Брустинова, І. Воронова. Незважаючи на достатньо широкий спектр визначень лобістських груп у працях таких дослідників, як А. Косон, К. Ліндблом, А. Поттер, Р. Солсбері, Дж. Тьєрі та К. Шлозман, всіх їх об'єднує одна спільна риса: у групи репрезентації політичних інтересів входять особи, що в той чи інший спосіб